

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кочура А.В. Поняття та сутність принципів кримінального процесу. Наше право. 2010. № 3. С. 82–86.
2. Моторигіна М.Г. Змагальний тип кримінального процесу. Теорія і практика правознавства. 2013. Вип. 1. URL: <http://law.nlu.edu.ua/wpcontent/uploads/2015/08/%D0%9C%D0%BE%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%B3%D1%96%D0%BD%D0%B0.pdf>
3. Фойницький І.Я. Курс уголовного судопроизводства. Санкт-Петербург: «Альфа», 1996. Т. 1. 552 с.
4. Крикливець Д.С. Втілення змагальної моделі кримінального судочинства у Кримінальному процесуальному кодексі України. Порівняльно-аналітичне право. 2013. № 3–1. С. 349–354. URL: http://www.pap.in.ua/3-1_2013/9/Kryklyvets%20D.Ye..pdf
5. Строгович М.С. Природа советского уголовного процесса и принцип состязательности. М.: НКЮ СССР, 1939. 151 с.
6. Петрухин И.Л. От инквизиции к состязательности. Государство и право. 2003. № 7. С. 31.
7. Ісмаїлова Л.Б. Забезпечення рівності і змагальності сторін у кримінальному судочинстві. Адвокат. 2006. № 10 (73). С. 78–82.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України.
9. Проект Закону про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України (щодо забезпечення засади змагальності) № 8280 від 17.04.2018 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63875
10. Узагальнення про практику розгляду скарг на рішення, дії або бездіяльність органів досудового розслідування чи прокурора під час досудового розслідування» від 12.01.2017 р. № 9-49/04-17. URL: http://zib.com.ua/ua/128127-vss_uzagalniv_praktiku_rozglyadu_skarg_pid_chas_dosudovogo_rozsliduvannya_r.html
11. Висновок Головного науково-експертного управління Верховної Ради України щодо проекту Закону про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України (щодо забезпечення засади змагальності) № 8280 від 17.04.2018 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63875

УДК 343.14

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ВИЗНАННЯ ДОКАЗІВ НЕДОПУСТИМИМИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

EXTERNAL EXPERIENCE OF RECOGNITION OF EVIDENCE UNLAWFUL IN CRIMINAL PROCESS

Грицюк І.В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики
Національного університету державної фіскальної служби України*

Гаврилюк Н.О.,

*здобувач вищої освіти кафедри кримінального процесу та криміналістики
Навчально-наукового інституту права
Національного університету державної фіскальної служби України*

У статті проведено аналіз досвіду деяких провідних держав із питань визнання доказів недопустимими у кримінальному процесі. Виділено основні критерії визнання доказів недопустимими. Наведено перспективи вдосконалення чинного Кримінального процесуального кодексу України у питаннях визнання доказів недопустимими у кримінальному процесі.

Ключові слова: допустимість доказів, кримінальне процесуальне законодавство, критерії недопустимості доказів.

В статье проведен анализ опыта некоторых ведущих государств по вопросам признания доказательств недопустимыми в уголовном процессе. Выделены основные критерии признания доказательств недопустимыми. Приведены перспективы совершенствования действующего Уголовно-процессуального кодекса Украины в вопросах признания доказательств недопустимыми в уголовном процессе.

Ключевые слова: допустимость доказательств, уголовное процессуальное законодательство, критерии недопустимости доказательств.

The article analyzes the experience of some leading states in recognizing evidence as inadmissible in the criminal process. The main criteria for recognizing evidence are highlighted. The prospects for perfection of the current CPC of Ukraine in matters of recognition of evidence are inadmissible in the criminal process.

Key words: admissibility of evidence, criminal procedural law, criteria of inadmissibility of evidence.

Постановка проблеми. З розвитком держави виникає потреба у реформуванні усіх сфер життєдіяльності. Не оминило таке реформування і кримінальне процесуальне законодавство України. Так, після прийняття Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України у 2012 р. почався новий етап у розвитку кримінального процесуального законодавства. Новий КПК максимально зосереджений на головному завданні кримінального судочинства – захисті особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охороні прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження.

Новелою КПК України є інститут недопустимості доказів. Саме завдяки цьому інституту у випадках визнання доказів недопустимими у кримінальному процесі та виключення їх із матеріалів провадження забезпечується

гарантія на захист прав людини від протиправних дій під час кримінального судочинства.

У дослідженні згаданого інституту важливим аспектом є аналіз законодавчого регулювання його функціонування. Саме тому актуальне дослідження досвіду законодавств провідних зарубіжних країн у питаннях визнання доказів недопустимими у кримінальному процесі.

Стан опрацювання. Вивченням зарубіжного досвіду визнання доказів недопустимими у кримінальному процесі займалися К.Ф. Гуценко, А.В. Молдован, І.В. Решетнікова, Т.В. Руда, О.В. Смирнов, Б.О. Філімонов, С.В. Щербаків та інші науковці.

Мета статті полягає у проведенні порівняльного аналізу норм кримінального процесуального права деяких зарубіжних країн стосовно визнання доказів недопусти-

мими та визначенні перспектив удосконалення чинного кримінального процесуального законодавства України.

Виклад основного матеріалу. Нормативне закріплення інституту недопустимості доказів позитивно вплинуло на правозастосовну практику, адже він має значний вплив на формування доказової бази, що визначає перебіг і результати кримінального провадження, процесуальний статус особи, висновки і рішення за кримінальним провадженням загалом. Водночас у правозастосовній практиці об'єктивно існує низка проблем, пов'язаних із практичним застосуванням цього інституту, зокрема: відсутність законодавчого закріплення процедури визнання доказів недопустимими на стадії досудового розслідування; невизначеність процесуальних правил оформлення рішень про визнання доказів недопустимими на досудових стадіях та стадіях кримінального судочинства за суб'єктами, уповноваженими проводити слідчі (розшукові) дії, приймати процесуальні рішення; відсутність конкретизованого переліку істотних порушень прав людини й основоположних свобод, передбачених міжнародними договорами; відсутність законодавчої регламентації критеріїв недопустимості доказів [1].

Саме тому необхідним є аналіз позитивного зарубіжного досвіду врегулювання зазначених питань. Кримінальні процесуальні законодавства різних зарубіжних демократичних держав мають певні особливості у питанні визнання доказів недопустимими.

Національне кримінально-процесуальне законодавство у 1990-х рр. сприйняло притаманну доказовому праву Великобританії та США концепцію «нешадного виключення» (недопустимих доказів) – exclusionary rule. Під впливом розвитку різноманітних науково-теоретичних концепцій визнання доказів недопустимими стали вважатися загальноновизнаними і впроваджуватися в міжнародно-правове та зарубіжне законодавство процесуальні норми, які стосуються прав затриманого або обвинуваченого: рівність перед судами і трибуналами, право на справедливий і публічний розгляд справи компетентним, незалежним і безстороннім судом, право не бути приневоленим до давання свідчень проти самого себе чи до визнання себе винним; право на справедливий і гласний розгляд пред'явленого йому обвинувачення без невинуватого затримки на основі повної рівності компетентним, незалежним і неупередженим судом, презумпція невинуватості тощо [2].

Аналізуючи законодавче врегулювання визначення допустимості доказів у провідних зарубіжних державах, пропонуємо звернути увагу на кримінальне процесуальне законодавство таких країн, як Франція, Німеччина, Швейцарія, Великобританія та США.

Розглядаючи кримінальне процесуальне законодавство Франції, варто зазначити, що в її чинному КПК відсутнє поняття недопустимості доказів. Згідно зі ст. 427 КПК Франції, факт вчинення злочину встановлюється на підставі будь-яких доказів. Суддя виносить рішення на основі свого внутрішнього переконання. До уваги беруться лише ті докази, які були досліджені під час судового розгляду з дотриманням процедури змагальності [3, с. 51]. Переліку доказів, які дозволено використовувати в доказуванні, та їхніх джерел у КПК Франції не визначено. Питання допустимості таких доказів залежить від внутрішнього переконання судді.

Водночас існують правила, недотримання яких призводить до визнання доказів недопустимими. Зокрема, у ст. 380 КПК Франції визначено перелік осіб, які мають право не свідчити проти обвинуваченої особи або свідчити без приведення до присяги [4]. До них віднесено чоловіка, дружину, батька, матір та інших близьких родичів. Проте ці особи можуть бути приведені до присяги за власною згодою. Тоді показання будуть вважатися допустимими.

Дослідивши кримінальне процесуальне законодавство Франції, можемо стверджувати, що недопустимими вва-

жаються докази в таких випадках: 1) одержання інформації з телекомунікаційних мереж – для такої процесуальної дії необхідний дозвіл суду; 2) отримання фактів із переписки між підсудним та його адвокатом – такий доказ порушує право людини на таємницю листування.

Недотримання кримінального закону, так звані правопорушення, доказуються лише протоколами і рапортами, складеними співробітниками судової поліції [5, с. 106]. Тільки за відсутності таких протоколів чи рапортів або для підтвердження відомостей, що містяться в них, допускається доказування за допомогою показань свідків. Спростувати дані протоколу або рапорту можливо виключно шляхом надання письмового доказу або виклику певного свідка [6].

Процедура визнання доказів недопустимими у кримінальному процесі Франції стосується права відмови від обов'язку давати показання. Таким правом наділені: журналісти (стосовно джерела інформації, отриманої під час виконання своїх службових обов'язків), адвокати, нотаріуси, священники, лікарі, поліцейські (стосовно відомостей про таємних інформаторів). Однак перераховані вище категорії осіб не закріплені у кримінальному процесуальному законі Франції (крім журналістів), а визначення їх є аналізом судової практики, яка склалась за багато років.

Кримінальне процесуальне законодавство Німеччини також не передбачає нормативного визначення недопустимості доказів, критеріїв та порядку визнання останньої. Аналізуючи норми КПК Німеччини, можемо побачити, що порушення прав та свобод людини і громадянина, зокрема обвинуваченого, є підставою для визнання доказу недопустимим. Також передбачено право відмови від давання показань. Таким правом користуються: 1) священник – про те, що йому стало відомо через свій сан; 2) захисник обвинуваченого – про те, що йому було довірено чи стало відомо через свій процесуальний статус; 3) адвокати, нотаріуси, ревізори, радники з податків, уповноважені з податків, лікарі, стоматологи, аптекарі, акушери – про те, що їм стало відомо під час виконання своїх професійних обов'язків; 4) члени та уповноважені консульських установ – про те, що їм довірено чи стало відомо через їхні професійні обов'язки; 5) члени бундестагу, ландтагу чи однієї із двох палат – про осіб, які їм довірили відомості виходячи зі своїх повноважень як членів цих органів; 6) особи, які брали участь у підготовці та виданні періодичних видань, – про автора чи довірену особу, про публікації та джерела, а також про повідомлення, зроблені у зв'язку з їхньою діяльністю [7].

Так, КПК Німеччини передбачає, що вилучення документів, носіїв звукозапису, відеозапису, інформації ЕОМ, зображень та інших матеріалів, якими розпоряджаються особи, котрі мають право відмовитись від показань, недопустиме [7].

Кримінальне процесуальне законодавство вказує на те, що всі сумніви допустимості будь-якого питання вирішує суд. Проте у законі детально не регламентовано порядок вирішення сумнівів допустимості доказів, не зазначено, хто має право ініціювати це вирішення.

У КПК Швейцарії наявний цілий розділ, присвячений допустимості доказів. Так, передбачено, що для встановлення правосуддя використовуються лише юридично допустимі докази. Визначення понять «допустимість» та «недопустимість» у Кодексі відсутні. Але зазначено, що недопустимими є катування, жорстоке або нелюдське поводження. Також ідеться про заборону застосування примусу, насильства, погроз, обіцянок, обману, інших методів, які загрожують життю та здоров'ю [8]. Усі докази, отримані із застосуванням заборонених методів, є недопустимими. КПК Швейцарії передбачає, що докази визнаються недопустимими, якщо встановлено, що вони отримані на підставі таких, які втратили юридичну силу. Докази, визнані недопустимими, повинні бути видалені з

матеріалів кримінального провадження, а після прийняття остаточного рішення у справі – знищені.

Інститут недопустимості доказів детально регламентований у законодавствах Великої Британії та США, які є представниками англосаксонської системи права. Доказове право в цих державах вважається самостійною галуззю, а не частиною кримінального процесу. У Великобританії доказове право загалом та інститут недопустимості доказів зокрема займають особливе місце в законодавстві. У цій країні протягом багатьох століть існує суд присяжних. Для його функціонування присяжним потрібно детально роз'яснювати правила доказування [5, с. 113].

Питання недопустимості доказів може вирішуватись протягом усього судового розгляду. Основним принципом англійського права є «Justice before Truth» – справедливість вище правди. Цей принцип означає, що дотримання вимог правосуддя не може бути порушено, навіть якщо це зашкодить встановленню істини у справі. Інакше кажучи, судочинство Великобританії віддає пріоритет дотриманню законності, процесуальної форми, а не встановленню істини.

Відповідно до кримінально-процесуального законодавства Великобританії, докази є недопустимими у разі: 1) отримання їх «за чутками» – якщо першоджерело доказів перевірити неможливо; 2) формулювання запитань інкримінованого характеру; 3) порушення права не свідчити проти себе та членів родини; 4) вчинення тиску на обвинуваченого для отримання показань; 5) отримання незаконним шляхом.

Вирішення питання про законність отримання доказів покладено на суд. На час з'ясування природи доказів присяжні засідателі мають бути видалені із зали судового засідання. Це зумовлено тим, що докази, визнані недопустимими, можуть негативно вплинути на суб'єктивне ставлення присяжних засідателів та сприяти неправильному прийняттю рішення про винуватість особи. Якщо суд визнає той чи інший доказ недопустимим, він робить відповідне роз'яснення присяжним засідателям [1, с. 137].

У судочинстві США інститут недопустимості доказів має назву «Exclusionary rule» – правила про виключення доказів. Ці правила створені для запобігання можливим зловживанням із боку співробітників правоохоронних органів щодо порушення конституційних прав громадян. Правила про виключення доказів у США встановлюють, що докази можуть бути виключені із судового процесу, якщо для їх отримання було порушено конституційні права [9].

Відтак можемо стверджувати, що виключення доказів та недопустимість доказів мають однакову правову мету – забезпечення дотримання конституційних прав громадян. Джерелами правового регулювання недопустимості доказів у США є загальне право, Конституція США, конституції штатів, акти Конгресу і законодавства штатів. Найважливішим джерелом доказового права є судовий прецедент, який слугує основою загального права. Кримінальний процес є результатом судових рішень, а не законодавчих актів [10].

Пріоритетним для кримінального судочинства в США є дотримання прав учасників кримінального процесу, а не встановлення істини у справі. На практиці, внаслідок застосування інституту недопустимості доказів, суди часто виносять виправдовувальні вироки, що викликає суспільний осуд, адже особи, які скоїли злочин, уникають відповідальності. Допустимість (admissibility) доказів у законодавстві США означає, що представлений у суді факт встановлено з додержанням належної правової процедури, а джерело і спосіб отримання доказів є законними [11, с. 166].

Отже, можемо підсумувати, що в кожному конкретному випадку суддя визначає питання належності доказів на власний розсуд, оскільки чіткого критерію для цього законодавством не передбачено. У законодавстві США можливо виділити такі критерії недопустимості доказів: 1) недопустимість використання показань «за чутками» – інформація, яка не стосується особистих знань свідка, а взята зі слів третіх осіб; 2) «найкращий доказ» – на суд покладено обов'язок розгляду справи лише за доказами, які здобуті з додержанням належної правової процедури, а джерело і спосіб їх отримання є законними; 3) виключення доказів, отриманих із порушенням норм адвокатської етики.

Висновки. Отже, на нашу думку, необхідним кроком на шляху вдосконалення чинного кримінального процесуального законодавства України є закріплення правового визначення неналежності доказів. Також потрібно закріпити критерії визнання доказів неналежними. Варто прописати у КПК України вирішення питання про недопустимість доказів на стадії досудового розслідування.

Застосування позитивного досвіду провідних зарубіжних держав дозволить удосконалити кримінальне процесуальне законодавство України у питаннях визнання доказів недопустимими.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Осетрова О.С. Визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2016. 216 с.
2. Басай Н.М. Визнання доказів недопустимими у кримінальному процесі зарубіжних країн: теорія і практика. Наше право. 2014. № 6. С. 101–107.
3. Головкин Л.В. Дознание и предварительное следствие в уголовном процессе Франции. Москва: Спарк, 1995. 130 с.
4. Кримінальний процесуальний кодекс Французької Республіки. URL: www.legifrance.gouv.fr/content/download/1958/.../3/.../Code_34.pdf (дата звернення: 16.09.2018).
5. Молдован А.В. Кримінальний процес: Україна, ФРН, Франція, Англія, США: навч. посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 352 с.
6. Басай Н.М. Зарубіжний досвід визнання доказів недопустимими у кримінальному процесі. Європейські перспективи. 2013. № 10. С. 95–102.
7. Уголовно-процессуальный кодекс Федеративной Республики Германии. Москва: Манускрипт, 1994. 202 с.
8. Уголовный процессуальный кодекс Швейцарии. URL: <http://www.wipo.int/wipolex/ru/details.jsp?id=15255> (дата обращения: 16.09.2018).
9. Dean J. Champion. Dictionary of American Criminal justice key terms and major Supreme Courts Cases. Chicago: London, 1998. P. 49.
10. Jones D. The law of criminal procedure: an analysis and critique. Boston, 1981.
11. Сутягин К.И. Основания и процессуальный порядок исключения недопустимых доказательств в ходе досудебного производства по уголовному делу: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Москва, 2007. 213 с.